

ξένων συνέδρων ὁμιλίας, εἰς τὰς συνελεύσεις τοῦ Comité international des Sciences historiques, τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖτε μέλος ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος.

Ἄλλην μεγάλην ὕμῶν ὑπηρεσίαν ὀφείλω νὰ τονίσω τὴν ἀμισθὶ ἀπὸ ἑξ ἑτῶν διεύθυνσιν τοῦ τμήματος χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, τοῦ ὁποίου συντάσσετε τώρα καὶ λεπτομερῇ κατάλογον. Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ συνεργασία ὑμῶν εἰς πολλὰς ἐπιστημονικὰς ἐπιτροπὰς καὶ συμβούλια, εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον, εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, εἰς τὸ Ἐκπαιδευτικὸν Συμβούλιον, εἰς τὸ Ἐφορευτικὸν Συμβούλιον τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης, εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τῶν τοπωνυμίων τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν Ἱστορικὴν καὶ Λαογραφικὴν ἐπιτροπὴν τοῦ Συλλόγου Ὁφελίμων βιβλίων κλπ.

Ἡ λαμπρὰ αὕτη ἐπιστημονικὴ ἐργασία διεξήχθη τόσον ἀθορύβως, ὥστε ὀλίγοι γνωρίζουν αὐτήν. Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἀρετῆς αὐτῆς τοῦ ἀνεπιδείκτου ὀφείλω νὰ τονίσω καὶ τὴν παρρησίαν, μεθ' ἧς ἐκφράζετε πάντοτε τὰς ἐπιστημονικὰς γνώμας ὑμῶν καὶ ἥτις δύναται νὰ εἶναι πολὺν χρήσιμος καὶ εἰς τὴν νεαρὰν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν.

Ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὴν δευτέραν ἑκατονταετίαν ἀπὸ τῆς Ἀνεξαρτησίας ἔχει καθῆκον νὰ δημιουργήσῃ ἐπιστήμην ἀξίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Εἰς τοῦτο θὰ συντελέσῃ καὶ ἡ νεαρὰ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, εἰς δὲ τοὺς νεωτέρους τῶν Ἀκαδημαϊκῶν ἐπιβάλλεται καὶ τὸ καθῆκον τοῦτο, τῆς παρασκευῆς νεωτέρας γενεᾶς μὲ θερμὸν ζῆλον ὑπὲρ τῆς πρωτοτύπου καὶ ἀνιδιοτελοῦς καὶ ἀντικειμενικῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας. Ἡ μέχρ' ἐνδεὲς ἐργασία σας εἶναι ἐγγύησις ὅτι θὰ ἐργασθῆτε περαιτέρω καὶ ὑπὸ τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, τοῦτο δ' εὐχομαι ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης.

ΑΝΤΙΦΩΝΗΣΙΣ

Σ. ΚΟΥΓΕΑ

Εὐχαριστῶ ἐγκαρδίως τὰ ἀξιότιμα μέλη τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν διὰ τὴν εὐμενῆ αὐτῶν ψήφον, ἥτις μοῦ ἔδωκε τὸ δικαίωμα καὶ τὴν τιμὴν νὰ

συμπαρεδρεύω ὡς τακτικὸν μέλος εἰς τὴν αἰθουσαν ταύτην, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν Σεβ. Κυβέρνησιν διὰ τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς μου. Εὐχαριστῶ τὸν προσφωνήσαντα ἀγαπητὸν συνάδελφον καὶ χαίρω ὅτι ἡ φιλική μας συνεργασία, ὑφισταμένη ἀπὸ μακροῦ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ ἐπεκταθεῖσα ἀπὸ διετίας εἰς τὴν διεύθυνσιν εἰδικοῦ διὰ τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ, μέλλει ἤδη νὰ πυκνωθῇ εἰς τὸν κύκλον τῶν ἱστορικῶν τῆς Ἀκαδημίας ἐργασιῶν. Εὐχαριστῶ τὸν σεβαστὸν πρόεδρον τῆς Ἀκαδημίας διὰ τοὺς καλοὺς καὶ ἀληθινὰ σοφοὺς λόγους, μὲ τοὺς ὁποίους εὐηρεστήθη νὰ χαιρετίσῃ τὴν πρώτην εἰς τὸν κύκλον τοῦτον ἐπίσημον ἐμφάνισίν μου, λόγους, οἱ ὅποιοι παίρνουν ἐξαιρετικὴν ἀξίαν, ὅταν ἔρχονται ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ μεγάλου ποιητοῦ. Ἀντιλαμβανόμενος δὲ ὅτι ἡ τιμὴ αὕτη προσγίνεται ὄχι τόσον εἰς τὸ πρόσωπόν μου, ὅσον εἰς τὸν κλάδον, τὸν ὅποιον ἀντιπροσωπεύω, καὶ γνωρίζων καλὰ τὰς δυσκολίας τοῦ κλάδου τούτου, τὰς ὁποίας τόσον εὐστόχως μοῦ ὑπέμνησεν ὁ κύριος πρόεδρος, αἰσθάνομαι βαρύτερας τὰς ὑποχρεώσεις μου, ὅπως ἀνταποκριθῶ εἰς τὰς προσδοκίας καὶ τὰς ἀξιώσεις τῆς Ἀκαδημίας.

Μὲ τὴν προὴν αὐτὴν τῆς εὐχαριστίας καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης ἐπιτρέψατέ μου κατὰ τὴν ἐπίσημον ταύτην σιγμὴν τῆς ἐπιστημονικῆς μου ζωῆς ν' ἀναφέρω, μιμούμενος τὸ παράδειγμα τοῦ ἀρχαίου τεχνίτου, τὰ ὀνόματα δύο διδασκάλων μου, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλω κυρίως τὴν ἀρχικὴν πρόσκτησιν τῶν μικρῶν ἐπιστημονικῶν ἐφοδίων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀποβλέψαντες μὲ ἐκρίνατε ἄξιον νὰ γίνω συμπαρέδρός σας. Ἐννοῶ τὸν Νικόλαον Πολίτην καὶ τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρον. Ὁ Νικόλαος Πολίτης μὲ ἐδίδαξε πρῶτος τὸ ἐπιστημονικῶς σκέπτεσθαι καὶ τὸ μετὰ προσοχῆς καὶ μεθόδου ἐξετάζειν τὰ πράγματα. Συνδεόμενος δὲ διὰ πατρῶας φιλίας καὶ ἐπικοινωνῶν πρὸς αὐτὸν συχνὰ καὶ μὲ οἰκειότητα, εἶχα τὴν εὐτυχίαν νὰ δεχθῶ παρ' αὐτοῦ τὰ σιωπηρὰ διδάγματα, τὰ ὁποῖα ἐπήγαζαν ἀφθόνως ἀπὸ τὸν ὑψηλόφρονα χαρᾶ κτῆρά του καὶ τὸ ὑπέροχον ἠθικόν του παράδειγμα. Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, ἐκλεκτὸς τῆς Κλειοῦς ἱεροφάντης, μὲ ἐμύησεν εἰς τὴν ἐπιστήμην, τῆς ὁποίας ἐτάχθην μὲ τὰς ἀσθενεῖς μου δυνάμεις ταπεινὸς ἐργάτης. Προσλαβὼν με δευτεροετῇ ἀκόμη φοιτητὴν εἰς τὴν δευτέραν εἰς Ἀγίον Ὅρος παλαιογραφί-

κὴν του ἐκδρομὴν, μὲ εἰσήγαγεν ἐνεργῶς εἰς τὴν Παλαιογραφίαν, ἥτις εἶναι σπουδαιότης τῆς Ἱστορίας βοηθητικὴ ἐπιστήμη, καὶ ἔκτοτε δὲν ἔπαυσε ποτὲ ἀπὸ τοῦ νὰ μὲ καθοδηγῇ καὶ νὰ παρακολουθῇ μὲ ἐνδιαφέρον τὴν ἐπιστημονικὴν μου πορείαν. Περὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου ἐπεθύμουν καὶ ὥφειλα ἴσως νὰ πραγματευθῶ κατὰ τὴν σημερινὴν εἰσιτήριον ὁμιλίαν μου, ἀφοῦ συνέπεσε νὰ γίνω ὄχι μόνον μαθητὴς του ἀλλὰ καὶ διάδοχός του εἰς τὴν πανεπιστημιακὴν ἔδραν τῆς Ἱστορίας. Ἀλλ' ἐπειδὴ περὶ τούτου ὠμίλησεν ἤδη ἄλλος συνάδελφος, ἔχω δὲ ἀφ' ἐτέρου τὴν τιμὴν νὰ εἶμαι ὁ πρῶτος τῶν (ἀπὸ καθέδρας τοῦλάχιστον) περὶ τὴν ἱστορίαν ἀσχολουμένων, ὅστις εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἀκαδημίαν διὰ τῆς ψήφου τῶν μελῶν αὐτῆς, ἐνόμισα καθήκόν μου νὰ ὁμιλήσω περὶ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα κυριαρχεῖ εἰς τὸν πνευματικὸν ὀρίζοντα τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἐπὶ μίαν ἑκατονταετίαν, τοῦ ὁποίου τὸ ἀνάστημα ὕψωσε καὶ ἐβάστασε τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ ὁ ὁποῖος μὲ τὸ κλασικόν του ἔργον ἔγινεν ὁ διδάσκαλος ὅλων, ὃχι μόνον ἡμῶν ἐδῶ, ἀλλὰ τῶν Πανελλήνων. Ἀλλωστε πλὴν τῆς ἐξαιρετικῆς θέσεως καὶ ἀξίας, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ Παπαρρηγόπουλος ὡς ἱστορικός, ὑπῆρξε καὶ αὐτός, ὅπως καὶ ὁ φίλος του Ραγκαβῆς, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπιδιώξαντας τὴν ἰδρυσιν τῆς Ἀκαδημίας. Συχνὰ ἐκφράζει δημοσίᾳ τὴν λύπην του διὰ τὴν ἀργίαν τοῦ καλλιμαρμάρου κυρίου, τοῦ ὁποίου θαυμάζει τὴν ἀρμονίαν, τὴν καλλονὴν καὶ τὴν χάριν, καὶ εἰς τὸν πανεπιστημιακὸν του λόγον τοῦ 1878¹ ἐκλέγει τὴν εἰκόνα τοῦ τριμεροῦς, ὡς τὸ ἀποκαλεῖ, ἀριστοτεχνήματος διὰ νὰ παραλληλίσῃ τὴν εἰκόνα τῆς τριλογίας τοῦ ἀρχαίου, τοῦ μακεδονικοῦ καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὅταν πρὸ 39 ἀκριβῶς ἐτῶν μίαν Ἀπριλιάτικην ἡμέραν, ὅπως σήμερα, ἔσβυνεν ἡ πνοὴ τοῦ Παπαρρηγοπούλου, διακεκριμένος λόγιος², νεκρολογῶν τὸν μέγαν ἱστορικόν, ἔγραφε μετὰ τῶν ἄλλων: «Ἐὰν ἡμέραν τινὰ » τὰ δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπερισχύσωσι καὶ εὐρυνθῶσι τὰ στενὰ » ὅρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀσφυκτιᾷ τὴν τῶρα τὸ ἔθνος ἡμῶν, οἱ μεταγενέ-

¹ Δημοσιευμένον εἰς τὸν Παρνασσόν, 2, 1878, σ. 829 - 840.

² Ο Χ. Ἀννινός εἰς τὴν Ἑστίαν, 1891, σ. 307.

» στεροὶ ἔχουν καθήκον νὰ μὴ λησμονήσουν τὰς μεγάλας καὶ πολυτί-
 » μους ἐκδουλεύσεις, τὰς ὁποίας προσήνεγκεν ὁ μεταστὰς κλεινὸς ἱστο-
 » ρικὸς πρὸς τὴν ἐθνικὴν ιδέαν, καὶ ὅταν πανηγυρίζωσι μέγα τι καὶ
 » εὐφρόσυνον γεγονὸς, ἃς κοσμήσωσι μὲ δάφνην καὶ τὸ μάρμαρον τοῦ
 » τάφου τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου». Καθ' ἃς ἡμέρας ἡ
 εὐρυνθεῖσα Ἑλλὰς πανηγυρίζει μέγα ἀληθῶς καὶ εὐφρόσυνον γεγονὸς, τὴν
 ἐκατονταετηρίδα τοῦ θριάμβου τῆς ἐθνικῆς ιδέας, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν,
 τῆς ὁποίας στυλὸς καὶ ἐγκαλλώπισμα θὰ ᾗτο ὁ Παπαρρηγόπουλος, ἐὰν αὕτη
 ἐλειτούργει, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐκεῖνος ἔζη, ἃς τελέσῃ σήμερον εὐλαβητικὸν
 μνημόσυνον εἰς τὸν μέγιστον τῶν ἐπιστημονικῶν ἐργατῶν καὶ τὸν ἐμψυχω-
 τὴν τῆς ἐθνικῆς ιδέας.

Περὶ τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου ἡμπορεῖ νὰ λεχθῇ ὅ,τι
 λέγεται διὰ τὸν ποιητὴν. Δὲν ἔγινε, ἐγεννήθη ἱστορικός. Ὅπως ὁ Ἡρόδοτος,
 ἐπιδεικνύων τὰς ἱστορίας του εἰς τὴν Ὀλυμπίαν καὶ ἀντιληφθεὶς τὸν μικρὸν
 Θουκυδίδην δακρύοντα εἰς τὸ ἀκρόαμα, ἐστράφη καὶ εἶπε πρὸς τὸν πατέρα
 του: «ὦ Ὀλορε, ὄργῃ ἡ φύσις τοῦ υἱοῦ σου πρὸς μαθήματα», ἔτσι καὶ ὁ
 διδάσκαλος τῆς ἱστορίας Körppen, διακρίνας τὴν ἱστορικὴν ιδιοφυΐαν τοῦ
 μικροῦ Παπαρρηγοπούλου, μαθητεύοντος εἰς τὸ ἐν Ὀδησσῷ Λύκειον Riche-
 lieu, προεμάντευσε τὸ στάδιόν του. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ καθηγητὴς τοῦ
 Λυκείου δὲν ἠδύνατο ν' ἀναγγείλῃ τὴν εὐχάριστον μαντείαν εἰς τὸν πατέρα
 Παπαρρηγόπουλου, διότι οὗτος εἶχεν ἀπαγχονισθῇ μαζὶ μὲ τὸν πατριάρχη
 καὶ τοὺς ἄλλους προκρίτους τῆς Κων/πόλεως εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1821. Πόσῃ
 βαθυτάτῃ ἐπιδράσιν εἶχε τὸ τραγικὸν αὐτὸ γεγονὸς εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ
 Κωνστ. Παπαρρηγοπούλου, νὰ ἰδῇ ἐξαετὲς παιδὶ συρομένους εἰς τὴν ἀγχό-
 νην, πατέρα, ἀδελφόν, θεῖον καὶ γαμβρόν, ὅλους μαζί, τὸ αἰσθανόμεθα καὶ
 τὸ βλέπομεν εἰς τὸ δραματικὸν πάθος τῶν ἱστορικῶν του ἀφηγήσεων.

Μόλις εἶχεν αἰθριάσει ὁ ἐλληνικὸς ὀρίζων ἀπὸ τὴν θύελλαν τοῦ μεγάλου
 Ἀγῶνος, εἰς τὴν πρώτην αὐγὴν τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Ἑλλάδος, προ-
 βάλλει ἐπιβλητικὴ ἡ μορφή τοῦ Παπαρρηγοπούλου. Ὑπηρετεῖ ὡς ὑπάλλη-
 λος τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης, ὅταν ὡς βόμβα ἔπεσεν εἰς τοὺς ἐπι-

στημονικοὺς κύκλους τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Εὐρώπης ἡ θεωρία τοῦ Φαλμεράϋερ. Καθ' ἣν στιγμὴν ἔκθαμβος ὁ εὐρωπαϊκὸς κόσμος ἐχαιρέτιζε μὲ εἰλικρινῇ ἀγαλλίασιν τὴν ἐκ τοῦ μακροῦ καὶ σκληροῦ ἀγῶνος ἀνακύψασαν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ὡς ἀπόγονον καὶ κληρονόμον τῆς ἀρχαίας, καὶ μία φιλελληνικὴ πνοὴ ἔπνεε εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην, ἕνας μυστηριώδης Τυρολέζος, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ εἶχε σπουδάσει ἱατρικὴν, φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, ἠθέλησε νὰ καταγίνη φεῦ καὶ μὲ τὴν ἱστορίαν, ἐξαπέλυνεν εἰς τὸ μέσον ἀπαίσιον κήρυγμα, ὅτι ὁ λαός, ὁ δεκαετίαν ἀθλήσας ὡς Ἑλλήνων ἀπόγονος καὶ ἀναγνωρισθεὶς ὡς τοιοῦτος ἀπὸ τὸν κόσμον ὅλον, δὲν ἔχει εἰς τὰς φλέβας του οὐδὲ ρανίδα αἵματος ἐλληνικοῦ, ἀλλ' εἶναι γένος νόθον καὶ συρφετὸς Σλαύων. Τὸ γεγονός αὐτό, τὸ συνταράξαν τὰ ἐλληνικὰ πνεύματα, δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀφήσῃ ἀσυγκίνητον τὸν Παπαρρηγόπουλον. Ὡσὰν ἠλεκτρικὸς σπινθὴρ ἀνάπτει εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ δικαστικοῦ παρέδρου τὸ ζῶπυρον τοῦ ἱστορικοῦ, καὶ τῷ 1843 ἐκδίδεται ἡ πρώτη ἱστορικὴ πραγματεία του· «Περὶ τῆς ἐποικίσεως Σλαυικῶν τινῶν φύλων εἰς τὴν Πελοπόννησον», ἥτις προσενεῖ κατάπληξιν εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον. Πάνοπλος κατέρχεται ὁ μαχητὴς εἰς τὸν στίβον τῆς ἱστορίας. Εἰς τὴν ἐπιτόλαιον τῶν πραγμάτων σπουδῇ, ἀντιτάσσει τὴν προσεκτικὴν ἐξέτασιν· εἰς τὴν παρεξήγησιν τῶν κειμένων, τὴν ὀρθὴν αὐτῶν ἐρμηνείαν· εἰς τὴν κακοπιστίαν καὶ τὴν ἀπάτην, τὰ ἀκαταμάχητα γεγονότα. Ἡ κριτικὴ βάσανος τῶν πηγῶν, ἡ ἐρμηνεία τῶν χωρίων, αἱ σημειώσεις, αἱ παραπομπαί, ἡ μέθοδος ἐν γένει ἡ ἐπιστημονικὴ τῆς πραγματείας, παρουσιάζουσι δοκιμώτατον ἐρευνητήν. Εἶχαν ἐπιχειρήσει καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου νὰ ἀναιρέσουν τὸν Φαλμεράϋερ, μάλιστα δὲ οἱ Γερμανοὶ Hopf καὶ Zinkeisen. Ἀλλ' ἐνῶ ἐκεῖνοι ἠρνήθησαν ἀπολύτως τὰς σλαυικὰς ἐποικίσεις εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ Παπαρρηγόπουλος ἔθεσεν ὀρθῶς τὸ ζήτημα ἀποδειχθεὶς καὶ εἰς τοῦτο ὑπέροχος καὶ ἀνεπηρέαστος ἀπὸ ἐθνικὰς μικροφιλοτιμίας. Ἐδέχθη δηλαδὴ ὡς ἀναμφισβήτητον τὴν κάθοδον Σλαύων εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλ' ἀπέδειξεν ὅτι οἱ Σλαῦοι οὗτοι δὲν ἦλθον ὡς κατακτηταί, οὔτε κατέστρεψαν τὴν χώραν, οὔτε ἐξωλόθρευσαν τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς κατοίκους. Τοῦναντίον ἐδαμάσθησαν ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς, ἐδέχθησαν τὴν θρησκείαν καὶ τὴν γλῶσσάν της καὶ ἐσυγχωνεύθησαν

ἐντὸς αὐτῆς, καθὼς, ὅπως ὁ ἴδιος γράφει, τὰ ὕδατα τοῦ ποταμοῦ, τὰ σώζοντα μὲν περὶ τὰς ἐκβολὰς τὸ χροῶμα αὐτῶν καὶ τὴν ποιότητα, ἀλλ' ἀφανιζόμενα μικρὸν ἔπειτα ἐντὸς τοῦ ἄχανοῦς ὕγροῦ τῆς θαλάσσης. Εἰς τὴν ἀκλόνητον ἐπιχειρηματολογία καὶ ἀποδεικτικότητα τοῦ Παπαρρηγοπούλου ὀφείλεται τὸ ὅτι οὐδείς ἔκτοτε ἐπανῆλθεν εἰς τὰς παραδοξολογίας τοῦ Φαλμεράνερ.

Ἐν ἔτος ὑστερον, τὸ 1844, δημοσιεύει τὴν δευτέραν αὐτοῦ ἱστορικὴν πραγματείαν: «Τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας», διὰ τῆς ὁποίας προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, τὸ ἔτος δηλαδὴ τῆς ἀλώσεως τῆς Κορίνθου ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, δὲν εἶναι τὸ 146 ἀλλὰ τὸ 145 π. Χ. Ἡ μικρὰ αὕτη πραγματεία, τὴν ὁποίαν ἐπήνεσεν εἰς τὰς Göttinger-Abhandlungen ὁ μεγαλύτερος τότε φιλόλογος Hermann, εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο ἀξία προσοχῆς· ὅτι μᾶς παρέχει εἶδησιν, καθ' ἣν ἔκτοτε, ἀπὸ τὸ 1844, ἐσχεδίαζεν ὁ Παπαρρηγόπουλος τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους εἰς ἐνιαῖον σύνολον ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων, ἢ μᾶλλον ὁραματίζεται χωρὶς ἀκόμῃ νὰ τολμᾷ νὰ συλλάβῃ καὶ ἀποφασίσῃ τὸ ἐγγεῖρημα. Οἰμῶν δηλαδὴ εἰς τὸν πρόλογον τῆς μικρᾶς αὐτῆς πραγματείας περὶ τῆς ἀξίας τῶν καθ' ἕκαστα ἱστορικῶν πραγματειῶν καὶ τοῦ συνολικοῦ ἱστορικοῦ ἔργου, λέγει διὰ τὸ δεύτερον: «Μακάριος ὅστις ποιήσει ἐπαξίως τὴν μακρὰν αὐτὴν Ὀδύσειαν ἔθνους » πολυπαθοῦς καὶ γενναίου· τὸ ὄνομά του θέλει ζῆσει, ὅσον τὰ θάλλοντα » βουνὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη τῆς πατρίδος θέλει τιμήσει » τὴν μεγαλοφυΐαν του. Καὶ τὸ μὲν ἔργον τοῦτο εἶναι ἔνδοξον· ἔχουσι δὲ » καὶ τὴν ἀξίαν τῶν καὶ αἱ εἰδικαὶ πραγματεῖαι. . . . διότι ἐξακριβώνουσι » τὰ γεγονότα πολὺ περισσότερον παρὰ ὅτι δύναται νὰ τὰ ἐξακριβώσῃ » ὁ γενικὸς ἱστοριογράφος καὶ δὲν θέλομεν ἀστοχήσει λέγοντες ὅτι παρα- » σκευάζουσιν, ἐκλέγουσι καὶ καθορίζουσι τὴν ὕλην, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὁ μέγας ἀρχιτέκτων θέλει ποτὲ ὠφελῆθῃ διὰ νὰ ἀνεγείρῃ τὸ λαμπρὸν οἰκοδόμημά του». Καὶ τελειώνει τὸ πρωτόλειον τοῦτο ὁ Παπαρρηγόπουλος μὲ τὸν ἐξῆς ἐπίλογον, ὅστις παρουσιάζει καθαρὰ τὸν καὶ εἰς ὅλα τὰ ἐπακολουθήσαντα ἔργα ἐκδηλούμενον ὠφελιμιστικὸν σκοπὸν τοῦ συγγραφέως: «Ἄλλ' ἤδη βλέπω τινὰς, ἀποροῦντας πῶς ἐν μέσῳ τοῦ πολιτικοῦ σάλου

»(ἡμεθα εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἐπιβολῆς τοῦ συντάγματος) εὐρίσκεται ἀνθρώπος ἀσχολούμενος μὲν εἰς τοσοῦτον ἀπηρχαιωμένα πράγματα, φανταζόμενος δὲ ὅτι θέλει κανένας προσέξει εἰς αὐτά. Καὶ ἴσως τινὲς προχωροῦντες ἔτι πλεον μὲ κατακρίνουσι, διότι δραπετεύων τὰς σοβαρὰς φροντίδας τοῦ ἐνεστώτος αὐτομολῶ εἰς τὸ παρελθὸν ψυχαγωγούμενος μὲ ἱστορικὰς καὶ χρονολογικὰς ἐρεῦνας. Εἰς τοὺς αὐστηροὺς αὐτοὺς ἐπιτιμητὰς ἀπαντῶ ὅτι δὲν ἔπραξα, νομίζω, κακοῦ πολίτου ἔργον ἐνθυμίσας εἰς τὴν ἐπιλήσιμονα τοῦ παρελθόντος αὐτὴν κοινωνίαν ὅτι ἐπὶ τῆς γῆς, τὴν ὁποίαν πατοῦμεν, τὰ αὐτὰ πρόσωπα καὶ πράγματα ἐπανερχονται πολλάκις ἀπαράλλακτα, καὶ ὅτι ἂν δὲν εἴμεθα φρονημώτεροι, εἶναι φόβος μήπως ἐπανέλθωσι καὶ τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα».

Μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν τοῦ 1845 ὁ Παπαρρηγόπουλος ἀπολύεται τῆς δικαστικῆς ὑπηρεσίας ὡς «ἐτερόχθων», ἀλλ' ἔχει ἐπιβληθῇ πλεον διὰ τῶν ἐργασιῶν του ὡς ἱστορικός. Διορισθεὶς καθηγητῆς τοῦ ἐν Ἀθήναις Γυμνασίου καὶ διδάξας ἐπὶ τετραετίαν τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας, ἐξέδωκεν ἐν τῷ μεταξὺ «Στοιχεῖα Γενικῆς ἱστορίας κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Γάλλου Λευί, (1845), ἐξαντληθέντος δὲ τούτου καὶ ἰδίαν Γενικὴν ἱστορίαν εἰς 2 τόμους (1849).

Ὁ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον διορισμὸς τοῦ Παπαρρηγοπούλου τῷ 1851 ὡς ἐκτάκτου καὶ ἀπὸ τοῦ 1855 ὡς τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑθνους παρέχει εἰς αὐτὸν εὐρὴν καὶ ἐλεύθερον τὸ στάδιον τῆς δράσεως καὶ τῆς ἀναδείξεώς του. Ὁ εἰσαγωγικὸς του λόγος ὡς τακτικοῦ καθηγητοῦ, ἐκφωνηθεὶς εἰς τρεῖς ἀκροάσεις, κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1855 - 56, εἶναι ἀληθῶς ρηξικέλευθος. Πραγματευόμενος ὁ Παπαρρηγόπουλος «Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν φυλῶν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Ἑθνους», ἰσχυρίζεται ὅτι ἐκ τῶν τεσσάρων φυλῶν, ἀφ' ὧν λέγεται ἀπαρτισθὲν τὸ Ἑλληνικὸν Ἑθνος, ἡ μόνη ὑπάρξασα φαίνεται ἡ Ἀχαική. Δωρικὴ Ἰωνικὴ καὶ Αἰολικὴ φυλὴ οὐδέποτε πραγματικῶς ὑπῆρξαν, αἱ δὲ περὶ αὐτῶν παραδόσεις εἶναι πρωτόστερα ἐπινοήματα τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηναίων, κατασκευασθέντα χάριν τῶν πολιτικῶν συμφερόντων τῶν δύο ἐκείνων πόλεων, πιστευθέντα κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἥττον ὑπ' αὐτῶν τῶν

ἀρχαίων καὶ προξενήσαντα παράδοξον σύγχυσιν. Ἡ μελέτη αὕτη, διὰ τῆς ὁποίας κυρίως ἐπιχειρεῖ ὁ Παπαρηγόπουλος ν' ἀντικρούσῃ τὴν περὶ Δωρικῆς κατακτίσεως καινοφανῇ τότε θεωρίαν τοῦ *K. O. Müller*, ἐπροκάλεσεν ὕβρεις καὶ λοιδωρίας κατὰ τοῦ ἱστορικοῦ ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλ' εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἔξετιμήθη δεόντως, ὁ δὲ Ἑρνέστος Κούρτιος ἔγραψε τῷ 1857 εὐμενεστάτην κρίσιν εἰς τὰ *Gött. Gel. Anzeiger*, ἀναγνωρίζων ὅτι νέαι καὶ ἄγνωστοι χαράσσονται εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος ἀπόψεις. Τὴν σημασίαν τῆς θεωρίας του ἐκτιμῶν προσηκόντως καὶ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς γράφει ἐν τέλει: «Μεγάλη» βεβαίως εἶναι ἡ εὐθύνη, ἣν ἀναλαμβάνομεν, φέροντες εἰς μέσον δοξασίαν, ἀξιοῦσαν οὐ μόνον νὰ τροπολογήσῃ τὴν ἔποψιν πολλῶν ἀντικειμένων τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τὰ θεμέλια αὐτὰ οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς νὰ μετακινήσῃ· ἐτολμήσαμεν δ' ὅμως, ἀπὸ βαθείας πεποιθήσεως ἐνθαρρυνόμενοι, νὰ ἐκθέσωμεν τὴν γνώμην ἡμῶν, ἃν ὅχι δι' ἄλλο, τοῦλάχιστον ἵνα ἕτεροι κρείττονες ἡμῶν ἐκ τούτων λαβόντες ἀφορμὴν ἐπιχειρήσωσι τὴν ὀριστικὴν διευκρίνησιν τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου «ζητήματος».

Τρία ἔτη βραδύτερον ἀνατυπῶνων τὴν πραγματείαν ταύτην ὁ Παπαρηγόπουλος εἰς τὰς Ἱστορικὰς αὐτοῦ πραγματείας τροποποιεῖ αὐτήν, ἔτι δὲ περισσότερον ἀπομακρύνεται αὐτῆς εἰς τὴν ἀργότερα ἐκδοθεῖσαν Ἱστορίαν του. Ἀλλ' εἰς ἐμέ, διεξελθόντα τελευταῖον τὴν πραγματείαν ταύτην, ἐπεφυλάσσετο ἡ ἀπροσδόκητος κατάπληξις νὰ ἴδω ὅτι εἰς τὰς κυτρινισμένας ἀπὸ τὸν χρόνον σελίδας τοῦ Ἑλληνος ἱστορικοῦ εὐρίσκονται αὐτούσιοι σχεδὸν αἱ ἀρνητικαὶ περὶ τῆς καθόδου τῶν Δωριέων θεωρίαι τοῦ πέρυσιν ἀποθανόντος μεγάλου Γερμανοῦ ἱστορικοῦ *Beloch* καὶ νὰ διαπιστώσω ὅτι ὅσα περὶ Ἀχαιῶν μὲ τὴν κριτικὴν του ὀξύνοϊαν εἶκασε πρὸ ἐβδομήκοντα καὶ πέντε ἐτῶν ὁ Παπαρηγόπουλος, ἀποτελοῦν ἀπὸ τινος τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην, καθ' ἣν οἱ Δωριεῖς κατῆλθον ὕστατοι πάντων ἀπὸ Βορρᾶ, ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν Ἰώνων καὶ τῶν Αἰολέων ἐγένοντο πολὺ ἀργὰ καὶ δὴ εἰς τὰς μικρασιατικὰς ἀποικίας φυλῶν δηλωτικά, καὶ ὅτι ἀντὶ Αἰολέων ὀμιλοῦν σήμερον πάντες διὰ τὴν μητροπολιτικὴν Ἑλλάδα, ὅπως καὶ ὁ Παπαρηγόπουλος, περὶ Ἀχαιῶν. Καὶ ὁ μὲν Παπαρηγόπουλος στηριζόμενος μόνον εἰς τὸν Ὀμηρον

δὲν ἔπεισε τότε οὔτε τὸν ἑαυτὸν του καλά-καλά. Διέκρινεν ὁμως μὲ τὴν κριτικήν του ὀξυδέρκειαν ἔκτοτε τὴν ἀλήθειαν, ἥτις διὰ τὰ γίνῃ κοινὸν κτῆμα ἔπρεπε νὰ φωτισθῇ ἐξ Ἀνατολῶν. Αἱ τελευταίως γνωσθεῖσαι σφηνοειδεῖς ἐπιγραφαὶ τοῦ Βογάτσκιου καὶ αἱ ἱερογλυφικαὶ τῆς Αἰγύπτου, ὁμιλοῦσαι περὶ τῶν Ἀχαιῶν ὡς λαοῦ ἰσχυροῦ καὶ εὐρυτάτην ἔχοντος ἐξάπλωσιν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔξω αὐτῆς κατὰ τὴν 2αν π. Χ. χιλιετηρίδα, ἐνίσχυσαν καὶ ἐπεβεβαίωσαν τὰ πορίσματα τῶν νεωτέρων ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ὡς πρὸς τὸν μυκηναϊκὸν λεγόμενον πολιτισμόν, ὅστις δὲν εἶναι ἄλλος παρὰ ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἀχαιῶν, τὸν ὅποιον εἶχεν ἔκτοτε διακρίνει ὁ Παπαρρηγόπουλος κρυμμένον εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς.

Ἡ Πανεπιστημιακὴ διδασκαλία εἶναι τὸ κυριώτατον καὶ πολυτιμότεον ἔργον τοῦ Παπαρρηγοπούλου. Ἡ βαθύτης μὲ τὴν ὁποίαν ἐπεσκόπει τὰ πράγματα, ἡ νηφαλιότης καὶ ἡ ἀμεροληψία τῆς κρίσεως, ἡ σύγκρισις προσώπων καὶ γεγονότων ἱστορικῶν πρὸς τὰ σύγχρονα, πάντα ταῦτα ἐκφραζόμενα μὲ ἀσυνήθη εὐγλωττίαν, καθίστανον τὸ μάθημα τοῦ Παπαρρηγοπούλου ἐπαγωγότατον, εἰς τὸ ὅποιον συνέρχον ἀνδροὶ φοιτηταὶ ὅλων τῶν Σχολῶν καὶ ἄνθρωποι φιλόστοργες πάσης τάξεως. Τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθους ἐδίδασκεν εἰς τρεῖς καὶ ἄλλοτε εἰς τέσσαρας ἐνιαυσίους κύκλους. Τοῦτο ἐξάγεται ἀπὸ τοὺς ἐναρκητήριους ἐκάστου νέου ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους λόγους, οἱ ὅποιοι περιέχοντες κατὰ κανόνα συγκεφαλαίωσιν τῶν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος διδαχθέντων καὶ ἀποτελοῦντες ἐνιαῖον σύνολον, ἄρτιον ἀπὸ ἐπιστημονικῆς καὶ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως, ἐδημοσιεύοντο κατὰ τὰ πρῶτα τῆς καθηγησίας του ἔτη εἰς τὴν «Πανδώραν», κατόπιν δὲ εἰς τὸν «Παρονασὸν» καὶ εἰς ἄλλα περιοδικά.

Ἡ ἀπὸ καθέδρας διδασκαλία τοῦ Παπαρρηγοπούλου ὄχι μόνον προ-παρεσκεύασε τὸ ὕλικόν διὰ τὸ μέγα συνθετικὸν ἔργον αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀναμφιβόλως καὶ ἐπέδρασε πολὺ εἰς αὐτό. Ὁ προφορικὸς λόγος τοῦ διδασκάλου, ἐμπνευσμένος καὶ ζωντανός, ὅπως ἦτο, ἀποτυπώνεται καὶ εἰς τὸν γραπτὸν λόγον τοῦ ἱστοριογράφου. Ἡ ἀριστοτεχνικὴ ἀποστρογγύλωσις τῶν κεφαλαίων καὶ τῶν περιόδων, εἰς τὰς ὁποίας διαιρεῖται τὸ πεντάτομον ἔργον, ὁ τρόπος τῆς ἐκφράσεως, τὸ λεκτικὸν ὕφος, τὰ ῥητορικὰ σχήματα καὶ πρὸ

πάντων ἢ εἰς κάθε σελίδα καὶ κάθε γραμμὴν ἐμφάνις τοῦ εἰς πρῶτον πρόσωπον ὁμιλοῦντος ἱστοριογράφου, μαρτυροῦν ὅτι τὰ γραμμένα ἦσαν καὶ εἰπωμένα.

Τὸ 1860 εἶδε τὸ φῶς ὁ Α' τόμος τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ τὸ 1862 ὁ Β'. Ἐν τῷ μεταξὺ παρασκευάζοντος τοῦ συγγραφέως τὴν συνέχειαν τῶν δυσκόλων περιόδων, ἐξηγτηλήθησαν οἱ ἐκδοθέντες δύο πρῶτοι τόμοι, οἵτινες καὶ ἐπανεκδίδονται μὲ μικρὰς βελτιώσεις τῷ 1865, ἐμφανίζονται δὲ καὶ οἱ ἀκόλουθοι 3 τόμοι κατὰ διαλείμματα μέχρι τοῦ 1872. Ἐπισφραγίζει δὲ τὸ πεντάτομον ἔργον ὁ κατὰ τὸ 1877 ἐκδοθεὶς «Ἐπίλογος τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», ὅστις μεταφρασθεὶς καὶ ἐκδοθεὶς γαλλιστὶ δαπάναις τοῦ Γρηγορίου Μαρασλῆ ὑπὸ τὸν τίτλον: *Histoire de la civilisation Hellénique*, ἀποτελεῖ σύνοφιν τοῦ μεγάλου ἔργου τοῦ Παπαρρηγοπούλου.

Διὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους διπλοῦν ἐπιδιώκει σκοπὸν ὁ ἱστορικός. Πρῶτον νὰ καταδείξῃ τὴν ἀδιάσπαστον διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐνότητα τοῦ Ἔθνους καὶ δεύτερον νὰ φρονηματίσῃ τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν διὰ τῆς γνωριμίας τῆς τρισχιλιετοῦς ἱστορίας του. Τὸ δεύτερον τοῦτο διαφαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ῥῆσιν τοῦ Γκυζώ, τὴν ὁποίαν θέτει ὁ Παπαρρηγόπουλος ὡς προμετωπίδα τοῦ ἔργου του: «Ὁ λαός, ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, κρίνει σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλέστερον καὶ ὀρθότερον περὶ τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων, περὶ τῶν ὅρων τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ τύχης». Ἀκολουθεῖ λοιπὸν καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος τὴν παιδευτικὴν ἢ πραγματικὴν λεγομένην ἱστορίαν, τῆς ὁποίας πρῶτος γνήσιος ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ μέγιστος πολιτικὸς ἱστοριογράφος τοῦ κόσμου, ὁ Ἀθηναῖος Θουκυδίδης. Ὅπως ἐκεῖνος εἶπε: «Ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὖθις κατὰ τὸ ἀνθρώπειον τοιούτων καὶ παραπλησίων ἔσσεσθαι, ὠφέλιμα κρίνειν αὐτά, ἀρκούντως ἔξει», ἔτσι καὶ ὁ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἱστορικός ἐπανελάβε: «ἐνδιατρίβομεν εἰς τὴν ἱστορίαν οὐχὶ ἐκ περιεργείας, ἀλλ' ἵνα κρίνωμεν, εἰ δυνατόν, ἐκ τοῦ παρελθόντος τῆς χθὲς περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς αὔριου». Καὶ ὅπως τοῦ Θουκυδίδου τὸ ἔργον σύγκειται «κτῆμα ἔσαεί», ἔτσι καὶ τοῦ

Παπαρρηγοπούλου τὸ ἔργον δὲν ἀπέβη «ἀγώνισμα εἰς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν», ἀλλ' ἔγινε τὸ εὐλογητὸν ὄργανον τῆς διὰ τῆς μελέτης καὶ τῆς γνώσεως τῆς πατρίου ἱστορίας ἀναπλάσεως καὶ ὀρθοποδήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἡ Ἱστορία τοῦ Παπαρρηγοπούλου εἶναι τὸ πρῶτον ἔργον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκτίθεται ὁλόκληρος ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν συνεχείᾳ καὶ ἀδιάσπαστος. Καὶ εἶχε μὲν ἀποπειραθῇ πρὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου ὁ Γερμανὸς Zinkeisen νὰ συγγράψῃ Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν ἀρχαίων μέχρι καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων, ἀλλ' εἶχεν ἀφήσει πολλὰ τμήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐν οἷς τὴν Κρήτην καὶ ἄλλας νήσους, ἔξω τῆς ἐκθέσεώς του. Τὸ ἔργον τοῦ Ἑλλήνος ἱστορικοῦ, πληρέστερον, ἀναλυτικώτερον καὶ εὐρυθμότερον εἰς τὴν διάταξιν, παρουσιάζεται πληρὲς καὶ ἄρτιον ὡς ἰσχυρὰ καὶ ἀναπόσπαστος ἄλυσις συγγενῶν περιόδων καὶ σχετικῶν πρὸς ἄλληλα γεγονότων, ἐμψυχουμένων ἀπὸ μίαν ἀληθῶς ἐπικὴν πνοήν.

Εἰς τὴν ἐκθεσὶν του χρησιμοποιεῖ βεβαίως καὶ βοηθήματα ὁ Παπαρρηγόπουλος. Διὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὁδηγὸν ἔχει τὸν Γκρότε, χωρὶς ὅμως νὰ πρόσκηται εἰς αὐτὸν δουλικῶς καὶ ἀβασανίστως. Ἀκολουθεῖ αὐτὸν εἰς τὸ μυθολογικὸν μέρος, θαυμάζει ὡς καὶ ἐκεῖνος τὸ δημοκρατικὸν στοιχεῖον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ δὲν συμμερίζεται ἀνεπιφυλάκτως τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ Ἀγγλοῦ ἱστορικοῦ διὰ τὴν ἄκρατον καὶ ἀκόλαστον δημοκρατίαν. Διὰ τοὺς Μακεδονικοὺς χρόνους βοηθεῖται ἀπὸ τὸν Δρόυζεν, ἀλλὰ κρίνει καὶ χαρακτηρίζει κατὰ τὴν ἰδικήν του ἀνεξάρτητον ἀντίληψιν τὰς φυσιογνωμίας τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Φιλίππου.

Εἰς τὴν περίοδον τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ὁ Παπαρρηγόπουλος στηρίζεται εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, εἰς δὲ τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ δημιουργεῖ τὴν πρωτότυπον καὶ σπουδαιοτάτην ἐργασίαν του. Καὶ εἶχε μὲν προηγηθῇ ἡ ἀξιόλογος μεσαιωνικὴ ἔρευνα τοῦ Χόπφ, ἀλλὰ ἐνσαρκωθεῖσα εἰς ἔργον ἄμουςον καὶ μικρολόγον, κατεδικάσθη εἰς πρόωρον λήθην. Ἡράκλειος εἶναι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ ἱστορικὸς ἄθλος τοῦ Παπαρρηγοπούλου. Ἐχων νὰ παλαίσῃ μὲ προλήψεις ἡμεδαπῶν καὶ ἄλλοδαπῶν, ἀγωνίζεται νὰ ἀνατρέψῃ τὰς συκοφαντίας τοῦ καθολικισμοῦ, νὰ ἀποκρούσῃ τὰς κατηγο-

ρίας σοφῶν ὡς ὁ Γίββων καὶ ὁ Μοντεσκιέ, νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν περιφρόνησιν τῶν κλασικιστῶν, καὶ μάλιστα τῶν Ἑλλήνων, οὓς κατηγορεῖ ὡς περιορίζοντας διὰ τῶν θεωριῶν των τὰ σύνορα ἐντὸς τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ, νὰ φωτίσῃ αἰῶνας θεωρουμένους σκοτεινοὺς, νὰ ἀποκαθάρσῃ τοὺς πολλαχόθεν καὶ ἀδίκως ἐγκολαφθέντας εἰς τὸ Βυζάντιον ῥύπους. Εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Παπαρρηγόπουλον ἀνήκει ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα ὅτι πρῶτος κατέδειξε τὴν μεγάλην σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ τὸ ἔθνος ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός, καὶ ὅτι πρῶτος ἐχάραξε τὴν ὁδόν, ἣτις ὠδήγησεν ὕστερον εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς φήμης τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς προσηκούσης θέσεως εἰς τὴν ἱστορίαν μιᾶς περιόδου καὶ ἐνὸς πολιτισμοῦ, ὅστις παρὰ τὰς σκιεράς εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ καὶ λαμπροτάτας ὄψεις.

Ἡ περίοδος τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ ἔχει ἱστορηθῇ ἀπὸ τὸν Παπαρρηγόπουλον ὄχι μόνον μὲ πρωτοτυπίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ δραματικότητα. Αἱ σκηναὶ τοῦ βίου τῆς δουλείας περιγράφονται μὲ πάθος καὶ χρωματίζονται μὲ ζωηρότατον καὶ γνησίως Ἑλληνικὸν χρῶμα· μερικαὶ μάλιστα σελίδες ἀπηχοῦν ὡς λυρικὸ τραγούδι πρωτακούστου μουσικῆς. Μὲ αὐστηρότητα κρίνεται οἱ εἰς Ρωσσίαν καὶ Ἰταλίαν φυγάδες τοῦ Βυζαντίου, οἱ ζημιώσαντες τὸ γένος, χωρὶς νὰ ὠφελήσουν καὶ τὴν Ἀναγέννησιν, ἡ ὁποία θὰ ἐγένετο καὶ ἄνευ αὐτῶν κατὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἱστορικοῦ. Ὅλη ἡ συμπάθεια τοῦ Παπαρρηγοπούλου εἶναι μὲ τοὺς ἐναπομείναντας, οἵτινες διὰ τῶν μαρτυριῶν των ἐγένοντο οἱ σωτῆρες τῆς φυλῆς. Ἐξαίρει τὴν δύναμιν τῆς Ἐκκλησίας, ἐκθειάζει τὸν παράγοντα τῶν Φαναριωτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους καὶ ὁ ἴδιος ἀνήκει, καὶ ἀφιερώνει ἀπαραιμίλλους σελίδας εἰς τοὺς ἀρματωλοὺς καὶ κλέφτες καὶ εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια, μὲ τὰ ὁποῖα ἐπλάσθη, ὡς λέγει, ἡ γενεὰ ἡ κατασκευάσασα τὸ προζύμιον αὐτό, τὸ καλούμενον Ἑλληνικὸν Κράτος.

Ἀδραὶ καὶ δραματικαὶ εἶναι καὶ αἱ σελίδες αἱ ἀφηγούμεναι τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, τῆς ὁποίας ἡ σύντομος ἐκθεσις ἀποτελεῖ τὴν ἀρίστην εἰκόνα τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνος. Ψέγων τὰς κυβερνήσεις, τονίζει ὅτι οἱ πολεμισταὶ ἠλευθέρωσαν τὴν χώραν καὶ ὄχι τὰ Βουλευτικὰ καὶ τὰ Ἐκτελεστικά. Μεταξὺ δὲ τῶν πολεμιστῶν ἐξυψώνει ὡς ἥρωα καὶ σύμβολον τοῦ Ἀγῶνος τὸν Καραϊσκάκη, εἰς τὸν ὅποιον ἀφιέρωσε καὶ χωριστὴν πολυσέλιδον μονογραφίαν.

ἽΟμιλῶν ἐνώπιον ἀκροατηρίου, πρὸς τὸ ὅποιον γνωριμωτάτη καὶ οἰκειοτάτη εἶναι ἡ Ἱστορία τοῦ Παπαρρηγοπούλου, δὲν ἔχω ἀνάγκην οὔτε εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς νὰ ἐνδιατρίψω περισσότερον, οὔτε τὴν ἀξίαν καὶ τὰς ἀρετὰς αὐτῆς ὡς ἐπιστημονικοῦ καὶ λογοτεχνικοῦ ἔργου νὰ ἐξάσω. Κατ' ἐμὲ εἶναι τὸ τελειότατον καὶ ὑψηλότατον δημιούργημα τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, ἀντάξιον πρὸς τὰ μεγάλα πνευματικὰ δημιουργήματα τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς περιόδου, ἀληθινὸν ἐθνικὸν μνημεῖον, «κτῆμα ἔσαεί».

Ἡ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους καὶ τὰ ἄλλα προαναφερθέντα ἀποτελοῦν βέβαια τὸ κύριον, ἀλλ' ὅχι καὶ τὸ μόνον ἔργον τοῦ Παπαρρηγοπούλου. Ἐχων ὡς σκοπὸν τοῦ βίου του νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ διδάξῃ εἰς τὸν πολὺν κόσμον τῶν Ἑλλήνων τὴν πάτριον ἱστορίαν καὶ ἐκλαϊκεύων τὴν ἐπιστήμην χάριν τῶν πολλῶν, ἐδημοσίευσεν πληθὺς μικροτέρων πραγματειῶν, λόγων καὶ ὁμιλῶν εἰς διάφορα περιοδικά, πρὸ πάντων εἰς τὴν «Πανδώραν», τῆς ὁποίας εἶναι τακτικὸς ἀπὸ τοῦ πρώτου τεύχους συνεργάτης. Εἶναι ἀφαντάστου ἀξίας ὁ θησαυρὸς αὐτὸς τῆς σοφίας καὶ τῆς τέχνης τοῦ Παπαρρηγοπούλου, ὁ σκορπισμένος ὡς κέρματα καθαροῦ χρυσοῦ εἰς δυσπροσίτους ἐφημερίδας καὶ περιοδικά. Τὰ θέματα τῶν τοιούτων λαϊκῶν πραγματειῶν ἐκλέγει ὁ Παπαρρηγόπουλος ἀπὸ ὅλας τὰς περιόδους τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, ἐνισχύων τὴν ἀλήθειαν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐποχή, καθ' ἣν τὸ Ἑλληνικὸν Ἐθνος δὲν ἔφερον ἐντίμως τὸ μέγα αὐτοῦ ὄνομα. Βιογραφῶν ἱστορικὰ πρόσωπα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐκθέτει ὁλόκληρον μικρογραφικὴν πινακοθήκην, ὡς τὴν ἀποκαλεῖ, Βυζαντινῶν προσωποποιτήτων καὶ φυσιογνωμιῶν τοῦ Ἀγῶνος. Πραγματεύεται ἐπὶ τὸ δημωδέστερον σπουδαῖα ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ἐπεισόδια. Ἐτυμολογεῖ ἱστορικὰ τοπωνύμια. Κρίνει νεοφανῆ βιβλία. Μεταφράζει ξένας πραγματείας ἐπὶ θεμάτων ἐπαγωγῶν καὶ διδακτικῶν. Τῶν ἐλασσόνων τούτων διατριβῶν ἐξέδωκεν ὁ ἴδιος συγγραφεὺς ἐξ εἰς ἓν τεῦχος τῷ 1858, ἔκτοτε δὲ ἐγένοντο δύο ἄλλαι ἀπόπειραι ἐκδόσεων, καὶ αἱ δύο ἀτυχεῖς. Μία προσεκτικὴ καὶ ἐκλεκτικὴ ἔκδοσις τούτων θὰ ἀπετέλει ἀναμφιβόλως χρησιμώτατον συμπλήρωμα τοῦ ἔργου τοῦ Παπαρρηγοπούλου. Ἑλλήν δὲ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ζήσας καὶ ὡς ἐπιστήμων καὶ

καθηγητῆς δρᾶσας, δὲν ἦτο δυνατόν οὔτε ὁ Παπαρρηγόπουλος νὰ μείνῃ μακρὰν καὶ ἀμέτοχος τῶν εἰς τοὺς Ἑλληνας συντρόφων φιλολογικῶν ἐρίδων. Μεταξὺ δὲ τῶν προϊόντων τῆς ἐριστικῆς φιλολογίας, τὰ ὅποια ἄφθονα δυστυχῶς παρήχθησαν εἰς τὸν τόπον μας, τὰ κατὰ τοὺς πρὸς τὸν Παῦλον Καλλιγᾶν φιλολογικο-ἱστορικοὺς ἀγῶνας ἐκδοθέντα φυλλάδια τοῦ Παπαρρηγοπούλου, διακρίνονται διὰ τὴν εὐπρέπειαν τῆς γλώσσης, τὴν εὐγενικὴν μετριοπάθειαν, τὴν λεπτὴν εἰρωνείαν, τὴν ἀπαράμυλλον δύναμιν καὶ τὴν πειστικὴν ἐπιχειρηματολογία.

Ἀλλὰ πλὴν τῆς πανεπιστημιακῆς καὶ τῆς συγγραφικῆς εἶχε καὶ κοινωνικὴν καὶ ἄλλην ἐθνικὴν δρᾶσιν ἐξέχουσαν ὁ Παπαρρηγόπουλος. Ὑπῆρξεν εἷς ἐκ τῶν πρώτων ἰδρυτῶν τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, τοῦ ὁποῦ το ἔργον καὶ διὰ λόγων καὶ διὰ βιβλίων καὶ δι' ἐράνων προήγαγε καὶ ἐνίσχυσε. Τοῦ Συλλόγου «Παρνασσοῦ» ἦτο ὁ εὐγλωττος ὁμιλητῆς καὶ ὁ διαλεγόμενος Νέστορ, τοῦ ὁποῦ αἱ ἀπὸ μνήμης συνήθως ἀπαγελλόμεναι διαλέξεις ἠκούοντο ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν καθ' ἕκαστον Ἰανουάριον. Τῷ 1876 ἐξελέγη πρόεδρος τῆς Ἑθνικῆς Ἀμύνης καὶ τῷ 1884 πρόεδρος τῆς ἐκθέσεως τῶν κειμηλίων τοῦ Ἀγῶνος. Ἀνέλαβε καὶ ἐξετέλεσε διαφόρους ἐθνικὰς ἀποστολάς εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἐξ ὧν ἡ τῆς Κων)πόλεως πρὸς τακτοποίησιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος τοῦ γεννηθέντος μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα προσάρτησιν τῶν Θεσσαλικῶν ἐπαρχιῶν, διεξήχθη μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας. Προσκληθεὶς ἐπεσκέφθη κατ' ἐπανάληψιν τὰς Ἑλληνικὰς κοινότητας τοῦ ἐξωτερικοῦ, τυγχάνων πανταχοῦ θερμῆς ὑποδοχῆς καὶ φρονηματίζων τὸν Ἑλληνισμόν τῆς διασπορᾶς δι' ὁμιλιῶν καὶ δημοσιῶν διαλέξεων. Θαυμάσια δὲ ἀληθῶς εἶναι τὰ ἐκ τῆς περιοδείας τοῦ 1880 εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἑστία» ἀποσταλέντα καὶ δημοσιευθέντα «Ἐπιστολιμαῖα ἱστορήματα» ἐξ Ἀλεξανδρείας, Καῖρου, Μασσαλίας, Λονδίνου, εἰς τὰ ὅποια εἰρωνευόμενος ἐξ ἀποστάσεως τὴν ἐπιεικὴ εὐφροσύνην τοῦ Ραγκαβῆ καὶ τὴν ἀδυσώπητον τοῦ Ροῖδη, ὁμιλεῖ περὶ πολλῶν καὶ ποικίλων πραγμάτων καὶ ἐντυπώσεων μετὰ τῆς οἰκείας εἰς αὐτὸν χάριτος καὶ εὐτραπείας. Γράφων ἐκ Καῖρου π. χ. περὶ τοῦ μυστηρίου τῶν ἱερο-

γλυφικῶν ἐπιγραφῶν, καὶ προσποιούμενος ἀγανάκτησιν διότι καὶ ἑλληνό-
 γλωσσοὶ ἐπιγραφαὶ εἶναι ἐπίσης ἀκατάληπτοι, εὐρίσκει εὐκαιρίαν νὰ ἐκδη-
 λώσῃ τὰ δημοκρατικά του φρονήματα. « Ἐπὶ τῆς πύλης τῆς μεγάλης πυρα-
 μίδος τοῦ Χέοπος ἀνέγνων (λέγει) ἐπιγραφὴν ἑλληνικὴν οὕτως ἔχουσιν :
 « Ζήτω τὸ Σύνταγμα ὅσον καὶ αἱ πυραμίδες. Ἀλέξανδρος Σοῦτζος ». Τὶ
 » ἄρᾳ γε ἠθέλησε νὰ εἴπῃ ὁ ποιητὴς διὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ; Μήπως
 » ἠὺχῆθη εἰς τὴν συνταγματικὴν βασιλείαν βίον ἐξακισχιλίων ἐτῶν ; ἀλλὰ
 » τότε τί γίνεται ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος ; Εἰς τοιαύτην μακροβιό-
 » τητα τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος δὲν πιστεύουσι βεβαίως οὐδ' αὐ-
 » τοὶ οἱ συνταγματικώτατοι τῶν βασιλέων, βλέποντες μάλιστα τί συμ-
 » βαίνει ἀπὸ τοῦδε ἐν τῇ Βορείῳ Ἀμερικῇ καὶ ἐν Γαλλίᾳ. Ἡ ἐπιγραφή
 » λοιπὸν ἔχει τι τὸ μυστηριῶδες. Καὶ ὅμως ὁ ἐν Καῖρῳ Ἑλλήν ἐπίσκο-
 » πος μ' ἐβεβαίωσεν ὅτι πολλοὶ τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων ἀπέρχονται εἰς τὰς
 » πυραμίδας οὐχὶ ἵνα ἴδωσι τὸ ἐν τῶν 7 θαυμάτων τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἵνα
 » ἀναγνώσωσι τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτζου. Ἀξίως ὁ
 » μισθὸς των ».

Γράφων δ' ἐκ Μασσαλίας καὶ περιγράφων τὰ ὑδραυλικά τῆς πόλεως
 « ἔργα ἐπιλέγει : « Διὰ τοιούτων θυσιῶν ἐκτήσατο ἡ Μασσαλία τὸ μέγι-
 » στον τῶν ἀγαθῶν, ὅσα δύναται νὰ ποθήσῃ πολυάνθρωπος πόλις
 » καὶ κατέστη δυνατὴ εἰς τὰ περίξ αὐτῆς ἡ κατασκευὴ τῶν παραδείσων
 » ἐκείνων, ἐντὸς τῶν ὁποίων διήγαγον ἐφέτος τε καὶ ἄλλοτε τοσαύτας
 » εὐφροσύνας ἡμέρας χάρις εἰς τὴν τῶν ὁμογενῶν φιλοξενίαν. Θέλει
 » ἄρᾳ γε ἀξιωθῇ ποτε καὶ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν τοιαύτης τινὸς μεταμορ-
 » φώσεως ; Πολλοὶ τῶν ἀναγνωστῶν ὑμῶν θέλουσιν εἰπεῖ ποῦ ὁ ποτα-
 » μὸς ὁ δυνάμενος νὰ ἐπιτελέσῃ τοιαῦτα θαύματα, καὶ ποῦ τὰ χρήματα
 » τὰ ἀπαιτούμενα εἰς κατασκευὴν τοιούτου ἔργου. Τὸ κατ' ἐμέ, οὔτε μηχα-
 » νικὸς εἶμαι, οὔτε οἰκονομικὸς ἀνὴρ. Δὲν μοὶ φαίνεται ὅμως ἀδύνατον
 » νὰ εὐρεθῇ ἐν τῷ Βοιωτικῷ πεδίῳ τὸ ρεῦμα, τὸ ὁποῖον κατακρημνιζό-
 » μενον ἐπὶ τοῦ Ἀττικοῦ νὰ ποτίσῃ δαψιλῶς αὐτό τε καὶ τοὺς κατοί-
 » κους αὐτοῦ, οὐδὲ ἀδύνατον ἴσως εἶναι νὰ εὐρεθῶσι τὰ πρὸς τοῦτο
 » ἀναγκαῖα κεφάλαια εἰς χώραν, ὅπου καταβάλλονται ἑκατομμύρια πρὸς

»κατασκευὴν φρενοκομείων ἄνευ πολλῶν φρενοβλαβῶν καὶ Ἀκαδημίας
»ἄνευ οὐδενὸς Ἀκαδημαϊκοῦ».

Πολυσχιδὲς λοιπὸν καὶ πολυμερὲς εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου. Ἡ δὲ σημασία καὶ ἡ ἀξία τοῦ ἔργου τούτου δὲν εἶναι μόνον ἐπιστημονική, εἶναι πρὸ πάντων ἐθνική. Κανὲν ἄλλο βιβλίον δὲν ἀνεγνώσθη τόσον εὐρέως καὶ κανεὶς ἄλλος παράγων δὲν ἤσκησε μείζονα ἐπίδρασιν καὶ παιδευτικὴν δύναμιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅσῃν ἤσκησεν ὁ Παπαρρηγόπουλος μὲ τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Πολλοὺς βεβαίως ἀνέδειξεν ἡ νεωτέρα Ἑλλὰς διαπρέψαντας εἰς τὰ γράμματα καὶ εἰς τὰς ἐπιστήμας. Ἀλλ' οὐδεὶς συνέδεσε τὸ ὄνομά του τόσον στενὰ μὲ τὸ Ἔθνος, ὅσον ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος. Αὐτὸς ζωντανεύσας τὸ ἑλληνικὸν παρελθὸν ἐνέπνευσε τὴν πίστιν καὶ διὰ τὰς τύχας τοῦ μέλλοντος, τοῦ ὁποῖου ἔγινεν ὁ ἐμπνευσμένος προφήτης. Διδάσκων «ἄνευ ποιήσεως καὶ οἰήσεως πραγμάτων καὶ δογμάτων» ἐνεστάλαξε τὴν ἰδίαν φιλοπατρίαν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀναγνωστῶν του. Ἐποδηγέτησε τὸ ἔθνος εἰς τὸν δρόμον τῶν πεπωμένων του ἀκολουθῶν ὡς κυρίαν γραμμὴν τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα, ἣτις ἀπετέλεσε καὶ ἀποτελεῖ τὴν προορμητικωτέραν κατεύθυνσιν τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ. Ἀνεξωπύρωσε τὸ αἶσθημα καὶ ἐνεφύσησε τὴν εἰς ἑαυτὸ πεποίθησιν τοῦ Ἔθνους. Τὰ διδάγματά του κατέστησαν ἱστορικοὶ νόμοι καὶ αἱ ὑποθῆκαί του πολιτικὰ ἀποφθέγματα. Διεκήρυξεν ὅτι «τὰ ἔθνη μεγαλουργοῦν, ὅταν ἄγωνται ὑπὸ δεξιῶν κυβερνητῶν». Ἀπεφάνθη ὅτι «ἡ κυριωτάτη τοῦ δημοσίου ἀνδρὸς ἀρετὴ» «εἶναι ἡ ἠθικὴ δύναμις καὶ ὅτι τὰ ἔθνη τὰ παραδίδοντα τὰς τύχας αὐτῶν» «εἰς ἀνδρας μὴ ἔχοντας τὴν ἀρετὴν ἐκείνην δὲν δύνανται νὰ συντηρηθῶσι» καὶ νὰ εὐδαιμονήσωσι». Εὐστόχως παραβάλλον εἶπεν ὅτι «ἡ πολιτικὴ τέχνη ὁμοιάζει ὀλίγον τὴν ἰατρικὴν, ἣτις θεραπεύει μὲν πολλὰ νοσήματα, ἀλλὰ τὴν αὐτοκτονίαν δὲν δύναται νὰ θεραπεύσῃ». Ἀπευθυνόμενος δὲ πρὸς τοὺς φοιτητὰς κατὰ τὸ ἐναρκτήριον μάθημα τοῦ 1883 ἔλεγε: «Κύριοί μου, πολλοὶ δὲν πιστεύουσιν εἰς τὰ διδάγματα τῆς ἱστορίας. Ἐγὼ» «πιστεύω εἰς αὐτά, διότι διαγαγὼν τὸν βίον ἅπαντα εἰς τὸ νὰ τὰ μελετῶ

»εἶδον πολλάκις τὴν κύρωσιν τῶν διδαγμάτων τούτων ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς
 »αἰῶνι. Σᾶς λέγω λοιπὸν ὅτι ἡ τύχη τῆς Ἀνατολῆς κεῖται εἰς χεῖρας τῶν
 »λαῶν αὐτῆς οὐδὲν ἦττον ἢ τῶν πανισχύρων ἡγετῶν τῆς Εὐρώπης. Ἐνώ-
 »πιον δὲ τῆς διαιτησίας, ἣν θέλει ἐπὶ τέλους προκαλέσει ἡ προσήκουσα
 »τοῦ κληρονομήματος διανομή, οὐδεὶς τῶν λαῶν ἐκείνων ἔχει νὰ προτείνῃ
 »πλείότερα καὶ πειστικώτερα τῶν ἡμετέρων δίκαια· ἀρκεῖ νὰ μὴ λησμο-
 »νήσωμεν ὅτι τὸ πειστικώτατον τῶν ἐθνικῶν δικαίων ἐπιχείρημα εἶναι
 »ἡ δύναμις, τὴν δὲ δύναμιν δημιουργεῖ ἡ πρόνοια, ἡ ἐθελοθυσία, καὶ ἡ
 »πειθαρχία». Λέγων δὲ δύναμιν δὲν ἐνόει τὴν ὑλικήν, ἥτις καὶ αὐτὴ βεβαίως
 δὲν εἶναι εὐκαταφρόνητος, ἀλλὰ τὴν ἠθικὴν, ἥτις, ὥς ἄλλοῦ παρατηρεῖ,
 μυριοπλασιάζει τὴν ὑλικήν. Πολλάκις διεκήρυξε τὴν ἱστορικὴν του πίστιν,
 ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ἐκπληρῶσαν δύο μεγάλας ἱστορικὰς ἐντολάς:
 τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἐλευθέρου διανοητικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου εἰς τὴν
 ἀρχαιότητα καὶ τὴν προάσπισιν καὶ διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὸν
 μεσαῖωνα, ὅποτε γενόμενον ἀπόστολος καὶ πρόμαχος τοῦ θείου λόγου
 συνετέλεσεν εἰς τὴν ἠθικὴν διάπλασιν τοῦ ἀνθρώπου, κέκληται νὰ ἐκπληρώσῃ
 καὶ μίαν τρίτην: «τὴν διάσωσιν τῆς ἐθνικότητός του, εἰς ἣν πιθανῶς
 »ἀπόκειται ἡ πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀναμόρφωσις τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ
 »βαθείας πεποιθήσεως λέγομεν ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο τὸ διελθὸν σῶον διὰ
 »τοσοῦτων καὶ τηλικούτων δοκιμασιῶν, δὲν ἐσώθη βεβαίως ἵνα μείνῃ
 »σμικρὸν καὶ ἀκατονόμαστον, ἀλλ' ἵνα ἐκπληρώσῃ καὶ αὐτῆς μεγάλην
 »τινὰ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐντολήν».

*Γνωρίζετε πολὺ καλὰ, Κύριοι συνάδελφοι, ὅτι ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ ὁμιλῇ
 ὥρας πολλὰς διὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον. Γνωρίζω καὶ ἐγὼ ὅτι εἰς τὴν
 αἴθουσαν ταύτην ἀκούεται εὐμενῶς καὶ ὁ ἀδεξιώτατος τῶν ὁμιλητῶν, ὅπως
 ἐγώ, ὅταν ὁμιλῇ διὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον. Ἀλλὰ γνωρίζω ἐπίσης ὅτι
 εἶναι καιρὸς νὰ τελειώσω.*

*Ὁμιλῶν ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος τὸν Φεβρουάριον τοῦ
 1885 ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ «Παρνασσοῦ» περὶ τῶν περιπετειῶν τῆς ὑστε-
 ροφημίας καὶ ἀπαριθμῶν ὀνόματα καὶ παραδείγματα ἐξόχων προσώπων*

καλυφθέντα προόρως ἀπὸ τὴν λήθην, ἀφίνει νὰ διαφαίνεται ὅτι ἔχει καὶ διὰ τὸν ἑαυτὸν του κάποιας ἀμφιβολίας. Εἶχεν ἐπίγνωσιν τῆς ἀξίας του ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος, μολονότι σὺδαμοῦ τὸ φανερώνει. Συναισθάνεται ὅτι εἶναι καὶ αὐτὸς ἐν ἀπὸ τὰ ἐκλεκτὰ σκευὴ τοῦ κόσμου τούτου, καὶ ὁ ἱστορικός ὁ ἀπονείμιας ἐγκύρως τὸ γέρας τῆς ὑστεροφημίας εἰς τοὺς ἐκλεκτούς, φαίνεται ἀνησυχῶν διὰ τὴν ἰδικήν του μνήμην. Δὲν εἶχεν ἄδικον. Ὁ μέγας ἱστορικός, ὅστις καὶ ὡς ἄνθρωπος ἦτο ἐξαιρετικῶς εὐγενικὴ φύσις, τέλειος εὐπατρίδης, μολονότι ἀφῆκε τόσον ζωηρὰ καὶ ἐπιφανῆ τὰ ἔχνη τῆς δράσεως καὶ τῆς ἐπιδράσεώς του, δὲν ἐτιμήθη ἀναλόγως τῆς ἀξίας του ἀπὸ τοὺς συγχρόνους. Ἀλλ' οἱ μεταγενέστεροι τιμοῦν καὶ θὰ τιμοῦν μὲ τὴν πάροdon τοῦ χρόνου ἀκόμη περισσότερον τὴν μνήμην καὶ τὸ ἔργον του. Ἡ δὲ ἔρευνα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, διὰ τὴν ὁποίαν τόσον θερμὸν ἐνδιαφέρον δεικνύει καὶ ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, θὰ ὑπάρχη, θὰ κινήται καὶ θὰ προάγεται εἰς τὸν τόπον μας μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρηγοπούλου, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα θὰ ζῇ, ὅσον καὶ τὰ θάλλοντα βουνὰ τῆς Ἑλλάδος.